

ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ И ОБРАЗОВАЊЕ У ФОКУСУ ТРЖИШТА РАДА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ³

Апстракт: Носилац система знања, вредности и културе једног друштва је образовање. За развој људског друштва образовање је кључни фактор за сваког грађанина и представља основу за друштвени, социјални, економски и политички развој земље. Сваком детету треба омогућити квалитетно образовање, како би имало боље шансе у животу, укључујући могућности запослења, и боље здравље. Проблем суфицита радне снаге у Републици Србији нарочито младих, жена и старијих лица је велики проблем за државу. Сагледавајући статистичке показатеље виши нивои образовања доводе до бољих радних места на тржишту рада, али треба водити рачуна приликом одабира одређеног занимања, јер суфицитарна занимања и професије могу водити у дугорочну незапосленост. Родна асиметрија незапослених лица у свим регионима Републике Србије посебно погађа жене. Што је већи степен стручне спреме, лакше је ступити у радни однос. Боље обучени и образовани радници по правилу су продуктивнији, што им може омогућити већу зараду. Овај рад има за циљ да прикаже демографске промене и доминантан утицај образовања на могућност запослења, где варијације у старосној и образованој структури доводе до великих трансформација кретања на тржишту рада.

Кључне речи: демографске промене; образовање; тржиште рада; запосленост; Србија.

¹ sjelic@agrif.bg.ac.rs

² marija.popovic11@gmail.com

³ Рад је настао као резултат истраживања у оквиру "Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада у 2021. години између Пољопривредног факултета у Београду и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије", број уговора: 451-03-9/2021-14/200116.

Увод

У Србији су настале значајне промене у структури стновништва а посебно у периоду транзиције. Старосна структура у Републици Србији је веома неповољна, нарочито у региону Јужне и Источне Србије. Што се тиче образовне структуре, највећи број становника Србије има средње образовање, око 50%. Најповољнију образовну структуру има регион Београда, а најнеповољнију регион Јужне и Источне Србије. Републику Србију карактерише висока густина насељености: у региону Београда 513 становника по км², док је просечна густина 81 (Јелић и Урошевић, 2015, Здравковић, 2016, Јелић и Поповић, 2020).

Образовање само по себи право је и једно од најмоћнијих оруђа помоћу којег се економски и социјално маргинализована деца и одрасли могу извући из сиромаштва и потпуно учествовати у друштву (Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу, UNESCO 2000).

На основу Републичког завода за статистику у Србији у школској 2018/19. години, у неком облику образовања учествовало је 1.255.332 лица. Од тог броја, у предшколском образовању учествовало је око 17,4%, у основном 42,7%, средњем 20% и у високом 19,9%. На основу Закона о основном образовању и васпитању (Сл. Гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 и др. закон) под чланом 5 наводи се да је основно образовње и васпитање обавезно, исто као и припремно предшколски програм који се остварује у скалду са законом. Број ученика у основним школама у школској 2017/18. години износио је 536.528, док је у школској 2018/19. години био 524.518, где је евидентан пад ученика за 2,3%, што је уобичајен тренд у последње време и углавном је последица демографских кретања у нашој земљи.

Неопходно је побољшање образовне структуре становништва, јер је усред неповољне образовне стурктуре успорен и процес модернизације привреде, друштва, а и развоја села (Јелић, Поповић 2020).

Када се поставља питање како побољшати образовне перформансе ученика, предлаже се смањење величине одељења. Ако се ученицима

предаје у мањим разредима, претпоставља се да повећана пажња појединца може довести до бољег учења. Финансије министарства, на супрот томе, упозоравају да је смањење величине одељења веома скупа политика (Wößmann, Propper, Duflo 2005).

Образовање становништва има централни значај за економски развој, што се дугује његовој двојакој улози у том процесу. С једне стране, образовање представља критичан инпут од којег зависи темпо и квалитет привредног раста и развоја, а с друге стране вредан аутпут, циљ сам по себи и важну компоненту људског благостања (Todaro, Smith, 2011).

Образовни напредак ублажава неједнакост унутар и између нација и на тај начин подржава политичку стабилност и глобалну сигурност (Bloom, Kremer, Sperling, 2007). Постоје разлике у приступу образовању и његовом квалитету, између богатих индустријских земаља на једној страни и земаља са ниским образовањем на другој страни. Посебно оне између девојчица и дечака, руралних и урбаних подручја, расних и етничких група, трошкова по ученику, квалификацијама наставника, изостанку наставника, инфраструктури и квалитети наставног програма (Bloom, 2010).

Улагање у образовање за појединца је инвестиција од које се очекује да ће у будућности остварити одговарајући принос. Мерен индикаторима тржишта рада, принос се огледа у већој заради, смањеном ризику од незапослености, бољим условима рада, већој стабилности запослења и већој мобилности нагоре у висини примања (Бераха, 2011). За високо образовање се тврди да увећава продуктивност, првенствено кроз раст људског (хуманог) капитала, односно стварање веће и боље образоване радне снаге (Вукасовић и сар, 2009).

Стање на тржишту рада у Републици Србији је веома сложено и карактеришу га многобројне неусклађености, диспропорције, дуалности и структурни поремећаји. Услед негативних демографских тенденција, опадања привредне активности, неповољних ефеката транзиције, кризних поремећаја, структурних неусклађености и многих других фактора, основни индикатори на тржишту рада годинама су имали неповољне трендове. Међутим, у последњих неколико година основни индикатори тржишта рада показују позитивне помаке, у смислу повећања стопе активности, повећања

стопе запослености, смањења стопе незапослености и опадања стопе неактивности (Марјановић, Михајловић, 2018).

Циљ рада је приказ утицаја демографских промена, које су анализране кроз карактеристике старосне и полне структуре, и образовања на тржиште рада у Републици Србији уз приказ индикатора.

Методе истраживања и извори података

За потребе истраживања у овом раду коришћени су подаци из евиденције Републичког завода за статистику (www.stat.gov.rs), подаци Анкете о радној снази, затим расположиве базе података Националне службе за запошљавање (www.nsz.gov.rs), као и резултати истраживања домаћих и страних аутора која се односе на наведену проблематику. Извори података чине још и Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Закон о националном оквиру квалификација Републике Србије, Закон о основном образовању и васпитању. Приликом израде рада првенствено је коришћен метод дескрипције, компаративни метод, као и методе дескриптивне статистике.

Резултати истраживања и дискусија

Једно од кључних обележја становништва је старосна структура која је у Србији из године у годину све неповољнија. У старосној структури посебно је уочљива промена забележена 1991. године, па све до данас, где се континуирано повећава удео старог, а опада удео младог становништва. Сваки пети становник села у Републици Србији је старији од 65 година, док је у Региону Јужне и Источне Србије то сваки четврти становник. Коефицијент старосне зависности у руралним подручјима, изузимајући подручје Региона Војводина, указује да на сваког становника старијег од 65 година, долазе троје становника у старосном добу од 15-65 година. С друге стране, однос младог и старог становништва показује да на сваких 100 становника старијих од 65 година, долази само 69 оних млађих од 15 година, а у Јужној и Источној Србији само 52 (Књига Пописа 2011, Старост и пол).

Диспропорција село-град највише је изражена у Централној Србији, где је свако пето домаћинство у сеоским насељима- старачко, док је у Војводини она нешто умеренија. Оваква тенденција старења становништва је пре свега последица природног прираштаја становништва, нарочито

током последње две деценије. Србија је тренутно једна од најстаријих нација у Европи са просеком старости од преко 40 година. Поред негативног природног прираштаја, узрок оваквог проблема је и све већа миграција руралног становништва у веће градове и иностранство, пре свега у Београдски регион и Војводину. Разлози ових миграција су неповољна економска ситуација у руралним подручјима и непостојање инфраструктуре која би поспешила задржавање становништва у овим подручјима.

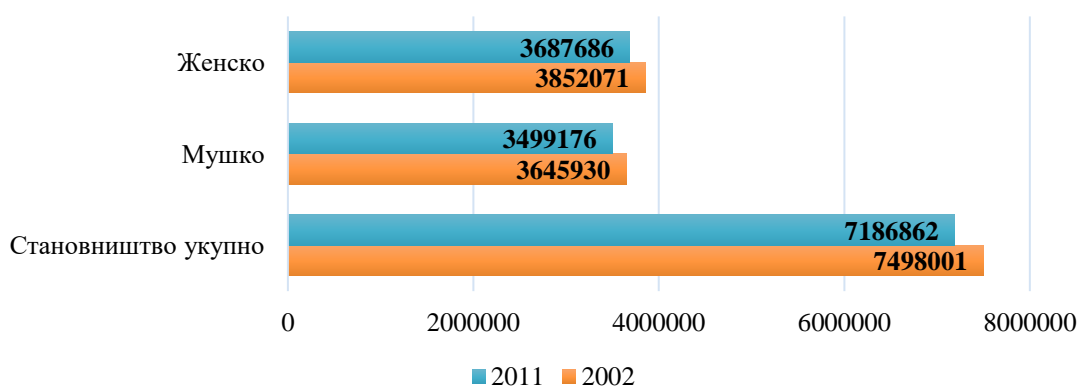
И поред изражене деаграризације и наглог пражњења села у Србији током друге половине XX века, подаци указују да и поред овог феномена, домаћинства имају релативно јаку везу са пољопривредом и селом. Породичан посед је још увек доминантан модел на овим просторима. Породична газдинства, гледано по регионима, најбоље опстају у Војводини, а највише их нестаје у Јужној и Источној Србији. Аграрна структура у Војводини је јача, пре свега због погодности за пољопривреду равничарског реона, крупнијих земљишних поседа, наслеђене друштвене организације агро-индустријског центра, али и веће предузетничке традиције. Због тенденције великих регионалних разлика, држава треба да осмисли еластичан модел аграрне политике, који неће спутавати развијеније регионе да се даље модернизују и развијају, али ће системским подстицајима, уклањати неједнакости, смањујући заостајање неразвијених региона (Митровић, 2015:114).

Попис становништва из 2011. године указује на даље тенденције у промени структура старосних група. Тако старосна група од 0-14 година у Србији чини 14,27% становништва, од 15-64 године 68,34% становништва а преко 65 и више година 17,40% од укупног становништва. Најмање учешће старосне групе од 0-14 година је у Региону Јужне и Источне Србије 13,85%, а највећи удео старосне групе 65 и више година, 19,37% од укупног становништва региона, има управо овај регион. Удео старосне групе од 0-14 година у Београдском региону је 14,02%, у Региону Војводине 14,36% и Региону Шумадије и Западне Србије 14,69% од укупног становништва региона. Старосна група од 15-64 године у Београдском региону чини 69,60%, Региону Војводине 69,25%, Регион Шумадије и Западне Србије 67,64% и Регион Јужне и Источне Србије 66,78% укупног становништва тог региона. Удео старосне групе 65 и више година у Београдском региону је

16,38%, у Региону Војводине 16,39% и Региону Шумадије и Западне Србије 17,67% од укупног становништва (Књига пописа 2011, Старост и пол).

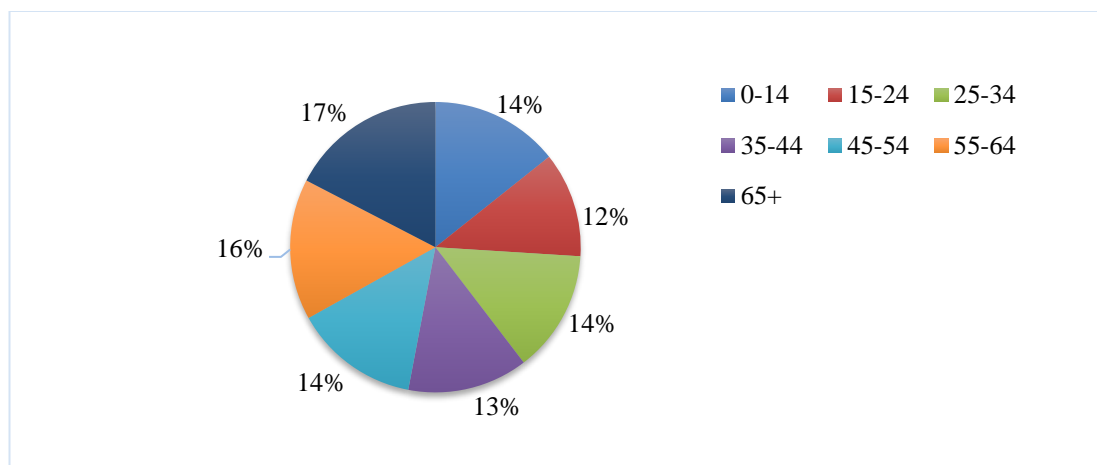
Према Попису становништва из 2011. године укупан број становника у Републици Србији износи 7.186.862 и у односу на Попис који је спроведен 2002. године бележи се негативна тенденција у кретању становништва за око 300.000 (графикон 1).

Графикон 1. Становништво Републике Србије према полу, Пописи 2002-2011. године

Извор: www.stat.gov.rs

Графикон 2. Становништво према старосним групама у Републици Србији (%), Попис 2011.

Извор: www.stat.gov.rs

На основу изгледа старосне структуре становништва може се закључити да становништво Републике Србије спада у групу демографски старих популација које се одликују ниским уделима младих и високим уделима старих лица (графикон 2). Евидентно је да су рурална подручја посебно погођена и указују на мањи удео деце мањи удео деце (0-14 година) који представљају будућу радну снагу, као и категорије младих (15-29 година), који представљају потенцијалну радну снагу.

Активно становништво чине сва запослена и незапослена лица. Запослени су лица која су најмање један сат у посматраној седмици обављала неки плаћени посао. У запослене, поред лица која имају заснован радни однос, укључују се и индивидуални пољопривредници, помажући чланови у домаћинству, као и лица која су обављала неки посао без заснивања радног односа. Посматрајући период од 2015. до 2019. године бележи се благи тренд раста запослених лица свих старосних група. Највећи број запослених лица у 2019. години бележе лица старосне групе 35-44 године. Незапослени су лица која нису обављала ниједан плаћени посао у посматраној седмици, активно су тражила посао током претходне четири седмице закључно са посматраном седмицом и у могућности су да почну да раде у року од две седмице након посматране седмице. Стопа незапослености износи 10,4% у 2019. години, и у односу на 2015. годину смањена је за 11%.

У неактивна лица спадају студенти, пензионери, лица која обављају неплаћене кућне послове, као и остала лица која у посматраној седмици нису обављала ниједан плаћени посао, нису активно тражила посао. С обзиром на то, управо лица старости од 15-24 године и 65 и више година чине највећи број неактивног становништва (табела 1).

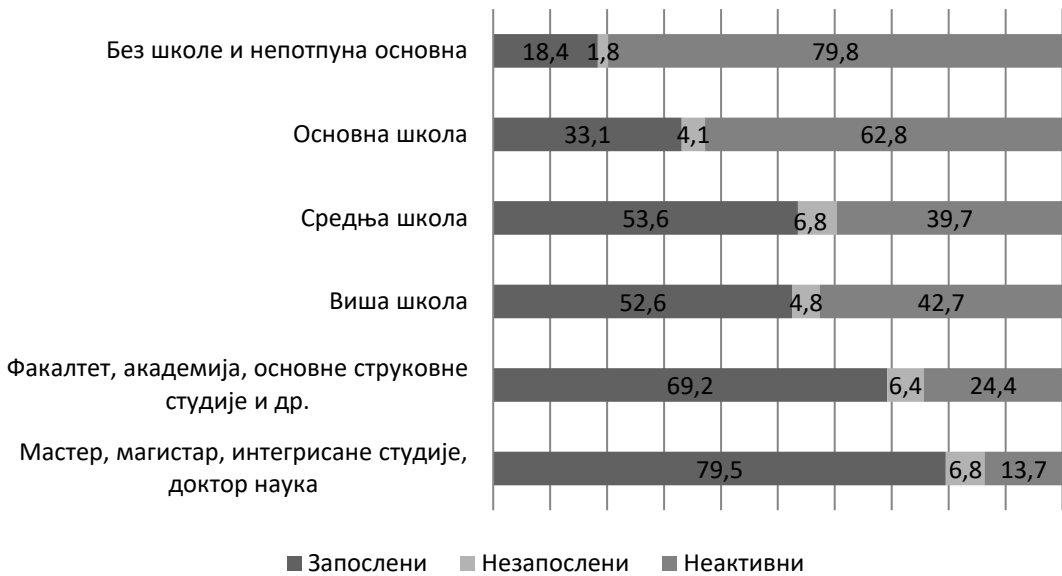
На основу Анкете о радној снази 2019. године (РЗС, 2020) у анализи броја запослених, незапослених и неактивних према нивоу образовања у Републици Србији види се да проценат запослених расте са нивоом образовања. Запосленост лица са мастер, магистарским, интегрисаним и докторским студијама је 79,5%, док проценат лица без школе је 18,4% (графикон 3).

Табела 1. Укупно становништво према радној активности и старости у Републици Србији у периоду од 2015. до 2019. године (у хиљадама)

Активност становништва	Старосна група	Године				
		2015	2016	2017	2018	2019
Запослена лица	15-24	129.5	149.3	154.4	153.4	153.8
	15-64	2470.8	2579.5	2647.9	2685.4	2733.5
	године					
	25-34	572.3	585.9	599.0	617.5	618.9
	35-44	709.2	727.5	749.3	762.7	771.0
	45-54	653.2	661.6	667.9	672.8	688.6
	55-64	406.6	455.2	477.2	479.0	501.2
	65 +	103.4	139.9	146.7	147.5	167.5
Незапослена лица	15-24	98.3	80.0	72.3	64.8	58.3
	15-64	550.9	488.3	1537.7	411.0	334.7
	25-34	181.7	161.0	140.1	129.8	100.4
	35-44	123.4	117.5	102.8	99.6	86.4
	45-54	94.7	84.9	75.9	71.1	54.6
	55-64	52.8	44.9	41.8	45.7	34.9
	65 +	1.0	1.1	2.2	1.2	1.2
	Неактивно становништво	15-24	552.1	527.6	513.3	508.9
15-64		1731.1	1609.1	432.9	1468.6	1435.9
25-34		189.4	179.4	173.9	152.6	164.7
35-44		145.7	137.7	133.3	123.7	128.9
45-54		212.9	197.9	186.9	178.4	175.2
55-64		631.0	566.7	530.2	505.0	463.2
65+		1202.7	1199.7	1217.2	1241.4	1251.2

Извор података: www.stat.gov.rs

Графикон 3. Запослени, незапослени и неактивни према нивоу образовања у Републици Србији, 2019. године (у %)

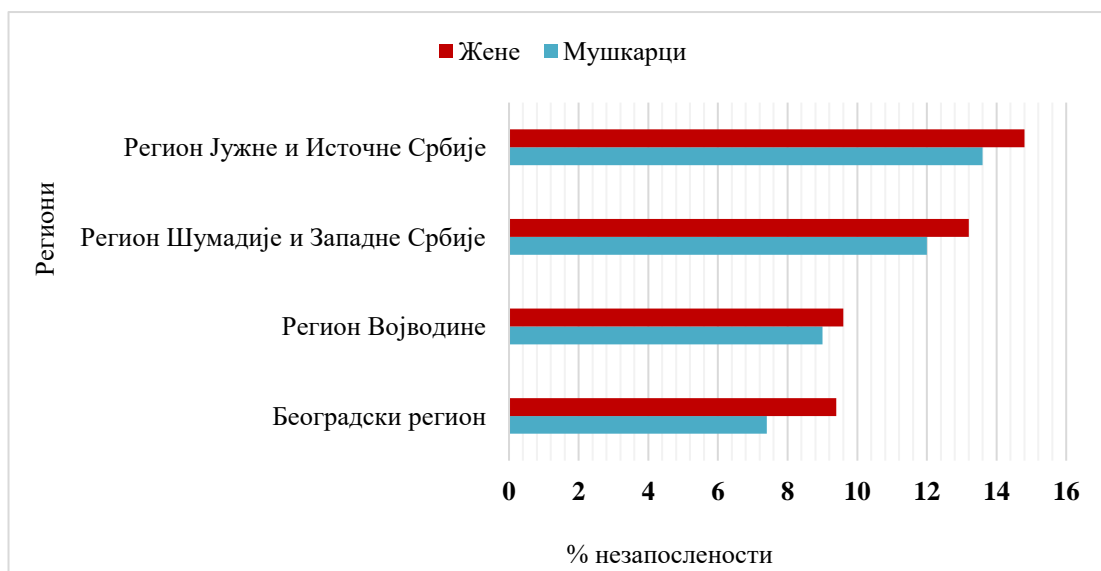
Извор података: Анкета о радној снази 2019., РЗС

Проблем суфицита радне снаге у Републици Србији нарочито младих, жена и старијих лица је велики проблем за државу. Сагледавајући статистичке показатеље виши нивои образовања доводе до бољих радних места на тржишту рада, али треба водити рачуна приликом одабира одређеног занимања, јер суфицитарна занимања и професије могу водити у дугорочну незапосленост.

На основу Закона о запошљавању и осигурању (Сл. гласник РС, бр. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017) за случај незапослености, под чланом 2, незапослени је лице од 15 година живота до испуњавања услова за пензију, односно најкасније до 65 година живота, способно и одмах спремно да ради, које није засновало радни однос или на други начин остварило право на рад, а које се води на евиденцији незапослених и активно тражи запослење. Такође, незапосленим се не сматра редован ученик, студент основних студија до 26 година живота, лице коме мирују права из радног односа у складу са законом и лице које је испунило услов за пензију.

Укупан број незапослених лица у Републици Србији у последњој години посматрања, 2019. години, износи 335.900. Посматрајући стопу незапослених лица по регионима предњачи регион Јужне и Источне Србије. Родна асиметрија незапослених лица у свим регионима Републике Србије, приказана на графикону 4., посебно погађа жене.

Графикон 4. Структура незапослених лица у Републици Србији по регионима и полу у 2019. години (у %)

Извор података: www.stat.gov.rs

На основу Закона о националном оквиру квалификације Републике Србије (Сл. Гласник РС, бр. 27/2018 и 6/2020), који представља систем за уређење квалификација, врсте и нивоа квалификација, начини стицања квалификације, опис знања, вештине и способности, квалификације се према овом закону могу сврстати у осам нивоа и четири поднивоа. Ради лакшег разумевања графикона 4 и 5 у наставку ће бити набројани степени и врсте квалификације:

- Ниво 1 – основно образовање I степен;
- Ниво 2 – стручно оспособљавање или неформално образовање II степен;
- Ниво 3 – средње стручно образовање, 3 године III степен;
- Ниво 4 – средње гимназијско и средње стручно образовање, 4 године IV степен;

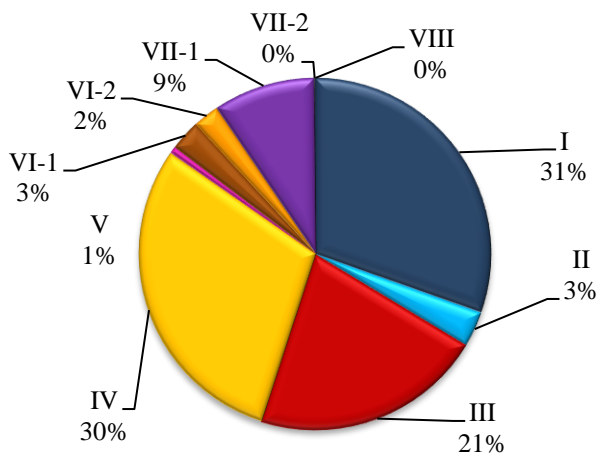
Друштвени развој и демографске промене

- Ниво 5 – мајсторско или специјалистичко послесредње образовање, 3+2 или 4+1 година V степен;
- Ниво 6 подниво 6.1 – основне академске и основне струковне студије (180 ESPB) VI-1 степен;
- Ниво 6 подниво 6.2 – основне академске и специјалистичке струковне студије (240 ESPB) VI-2 степен;
- Ниво 7 подниво 7.1 – интегрисане академске студије, мастер академске студије и мастер струковне студије (300–360 ESPB) VII-1 степен;
- Ниво 7 подниво 7.2 – специјалистичке академске студије (+60 ESPB уз претходно остварене мастер академске студије) VII-2 степен;
- Ниво 8 – докторске студије (+180 ESPB) VIII степен.

Да образовање има изузетно велики утицај на степен незапослености најбоље се може приказати на основу анализе степена стручне спреме. На основу статистике коју води Национална служба за запошљавање на графикону 5. је приказана структура незапослених лица према степену стручне спреме у месецу децембру 2019. године. Овим се потврђује чињеница да највећи проценат незапослених лица чине особе са основним и средњим стручним образовањем, односно лица I, II, III и IV степена образовања око 85%. Исто тако, што је већи степен стручне спреме, лакше је ступити у радни однос. Боље обучени и образовани радници по правилу су продуктивнији, а самим тим имају могућност веће зараде.

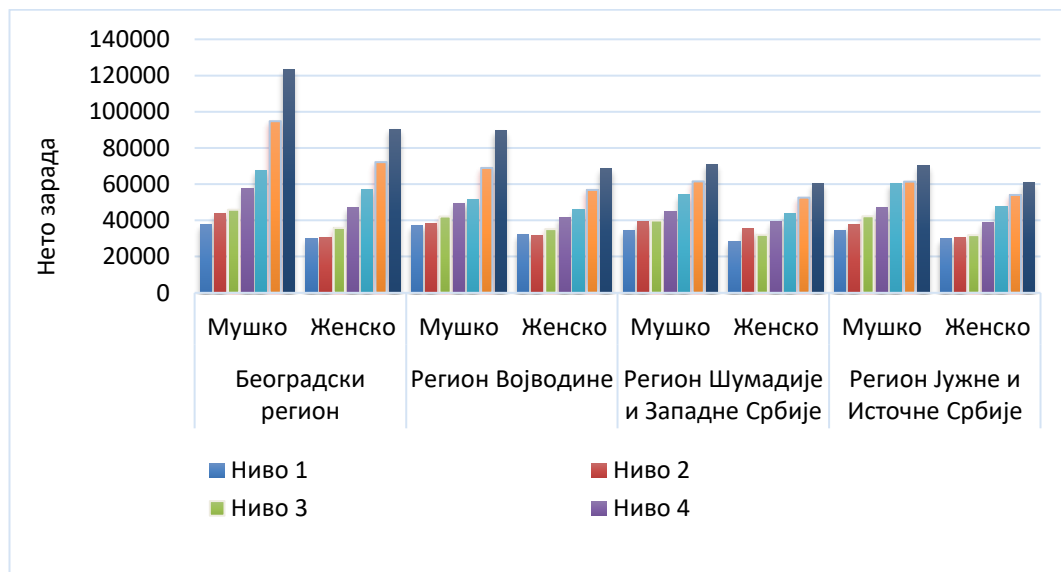
Највеће просечне нето зараде према нивоима квалификације у Републици Србији, септембра 2019. године има становништво са 8 и 7 нивоом квалификације, где се потврђује чињеница да особа са већим степеном образовања има већу зараду. Евидентна је разлика просечне нето зараде према полној структури, где је уочено да мушкарци имају већу плату од жена у свим регионима Србије. Оно што се запажа јесте да је просечна нето зарада мушкарца са основним образовањем (ниво 1), већа од просечне нето зараде жене са средњим стручним образовањем (ниво 3). Такође, постоји разлика у заради посматрано по регионима, где становништво Београдског региона има нешто веће зараде у односу на остале регионе Републике Србије (графикон 6).

Графикон 5. Структура незапослених лица према степену стручне спреме, XII 2019. године

Извор података: www.nsz.gov.rs

Графикон 6. Просечне нето зараде по регионима, према нивоима квалификације и полу у Републици Србији, септембар 2019. године

Извор података: www.stat.gov.rs

Закључак

Демографске промене, нарочито промене у старосној, полној и образовној структури становништва, значајно делују на тржиште рада. На основу приказаних индикатора дошло се до закључка да број запослених расте са нивоом образовања. Запосленост лица са мастер, магистарским, интегрисаним и докторским студијама је 79,5%, што доказује доминантан утицај већег степена образовања. Највећи број запослених лица у 2019. години бележе лица старосне групе 35-44 године. На основу података Националне службе за запошљавање највећи проценат незапослених лица чине особе са основним и средњим стручним образовањем, односно лица I, II, III и IV степена образовања, око 85%. Незапосленост посебно погађа женско становништво, нпр. стопа незапослености жена у Регону Јужне и Источне Србије је око 15%. Такође, видљив је јаз у платама између мушкараца и жена, у свим нивоима квалификације и регионима Републике Србије. Виши степен образовања омогућава већу нето зараду у просеку од око 60.000 до 120.000 динара у зависности од региона и пола и смањује ризик од незапослености током читавог радног века становништва.

Требало би применити неке мере за унапређење квалитета образовања у основним и средњим школама као што су: побољшање опремљености школа, побољшање стручности наставника, увести обавезно и средње образовање поред основног. Реализацијом ових мера значајно би се унапредило образовање које би гарантовало бољу будућност за децу, стицањем доживотних прихода кроз проналазак бољих радних места на тржишту рада. Улога образовања у мање развијеним земљама је веома важна јер недостатак образовња изазива сиромаштво и спор економски развој земље. Један од циљева стратегије „Европа 2020.“ је смањење стопе раног напуштања школског система испод 10%. На основу индикатора раног напуштања образовања и обуке становништва узраста од 18 до 24 године, 2019. године у Републици Србији ова стопа је износила 6%.

На тржишту рада већине развијених земаља, дошло је до драстичног преокрета у потрази за радном снагом у корист оних са вишим степеном образовања. Имајући у виду да образовање доприноси квалитету радне снаге, Република Србија се налази пред бројним изазовима који се односе на неопходност редукације високе стопе незапослености и неопходност потребе да се млади задрже у образовном процесу до стицања квалификација.

Литература

Бераха, И. (2011). Високо образовање, незапосленост и стање на тржишту рада, у: *Активне мере на тржишту рада и питања запослености*, Београд: Институт економских наука, стр. 61-76.

Bloom, D. E., Kremer, D. E., Sperling, G. B. (2007). Education in the Developing World, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 60, No. 4, pp. 13-22.

Bloom, D. E. (2010). Educating the World's Children, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 63, No. 2, pp. 49-51.

Jelić, S., Popović, M (2020). Education and cultural institutions in the context of development os Serbian villages, *Culture and identities*, Serbian Sociological Association Institute for Political Studies, pp. 295-305.

Јелић, С., Урошевић, Д. (2015). Социо-демографска обележја становништва Србије с посебним освртом на Браничевску област, Саветовање Костолац, Зборник радова *Одрживи развој Браничевског округа и енергетског комплекса Костолац*, <https://sites.google.com/site/savetovanjeukostolcu/>.

Марјановић, Г., Михајловић, В. (2018). Компаративна анализа основних индикатора на тржишту рада у Републици Србији - регионални аспект, *Зборник Утицај глобализације на пословно управљање и економски развој Шумадије и Поморавља*, Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет, стр. 147-157.

Митровић М. (2015). *Села у Србији промене у структури и проблеми одрживог развоја*, Београд: Републички завод за статистику.

Републички завод за статистику (2020). *Анкета о радној снази у Републици Србији 2019.*, Београд: РЗС.

Todaro, M., Smith, S. (2011). *Economic Development*, Harlow: Addison-Wesley.

UNESCO (2000). *World Education Report*, Paris.

Вукасовић, М., Бабин, М., Ивошевић, В., Лажетић, П., Миклавич, К. (2009). *Финансирање високог образовања у Југоисточној Европи: Албанија, Црна Гора, Хрватска, Словенија, Србија*. е, Београд: Центар за образовне политике.

Wößmann, L., Propper, C., Duflo, E. (2005). Educational Production in Europe, *Economic Policy*, Vol. 20, No. 43, pp. 445-504.

Закон о основном образовању и васпитању, члан 5, „Сл. Гласник РС“, број 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 и др. закон.

Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, члан 2., „Сл. гласник РС“ бр. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017.

Закон о националном оквиру квалификација Републике Србије, "Сл. Гласник РС", бр. 27/2018 и 6/2020.

Здравковић, Г. (2016). Демографске промене становништва Србије између два пописа, 2002-2011. *Тимочки медицински гласник*, вол. 41, бр. 4., стр. 293-301.

www.stat.gov.rs Републички завод за статистику (10.02.2021.), (Књига Пописа 2011. Старост и пол).

www.nsz.gov.rs Национална служба за запошљавање (20.02.2021.)

Sreten Jelić

Marija Popović

Demographic changes and education in the focus of the labor market in the market in the Republic of Serbia

Education carries the system of knowledge, values and culture of a society. For the development of human society, education is a key factor for every citizen and is the basis for the social, economic and political development of country. Every child should be provided with a quality education, as means of having a better chance in life, including employment opportunities and better health. The problem of labor surplus in the Republic of Serbia, especially of young people, women and the elderly is a great problem for the state. Considering statistical indicators, higher levels of education lead to better jobs in the labor market and attention should be paid when choosing a certain occupation, because surplus occupations and professions can lead to long-term unemployment. Gender asymmetry of unemployed persons in all regions of the Republic of Serbia especially affects women. The higher the level of education, the easier it is to enter into an employment relationship. Therefore we can conclude that better trained and educated workers are generally more productive and more productive workers have higher wages. This paper aims to show the demographic changes and the dominant impact of education on employment opportunities, where variations in the age and educational structure lead to major labor market transformations.

Key words: demographic changes; education; labor market; employment; Republic of Serbia.